

Polonika w zbiorach Archiwum Narodowego Szwecji. Skoklostersamlingen, t. I–IV, pod redakcją naukową Aliny Nowickiej-Jeżowej, Warszawa 2006.

Polskie zbiory rękopisów i starych druków były w ciągu wieków wielokrotnie uszczuplane wskutek działań zbrojnych, pożarów i grabieży. Pokażna ich część została również wywieziona do Szwecji w okresie wojen polsko-szwedzkich w wieku siedemnastym, by, jak się zdaje, na zawsze już zniknąć z Polski, a tym samym na wiele wieków znaleźć się poza horyzontem badawczym historyków literatury staropolskiej. Tym cenniejsza wydaje się inicjatywa Aliny Nowickiej-Jeżowej, której efektem jest czterotomowa publikacja, poświęcona polonikom przechowywanym obecnie w Riksarkivet (Archiwum Narodowym Szwecji). Jest ona tym bardziej wartościowa, że odsłania nieobecne z braku edycji, bogate i cenne historycznie i literacko zbiory tekstów, uzupełnia i systematyzuje wiedzę bibliograficzną na ich temat, jak również przedstawia edycje wybranych utworów.

Seria redagowana pod kierunkiem Aliny Nowickiej-Jeżowej, badaczki literatury i kultury dawnej, a opracowana przez badaczy różnych specjalności: Ewę Teodorowicz-Hellman, Michała Straszewicza, Marię Wichową, Martę M. Kacprzak, Romana Krzywego, Dariusza Chemperka cechuje interdyscyplinarna formuła i szeroka perspektywa oglądu źródeł.

Tom pierwszy ma charakter dokumentacyjny. Omówiono tu historię zbioru Skoklostersamlingen (Ewa Teodorowicz-Hellman), przedstawiono bibliografię prac na temat poloników szwedzkich (Ewa Teodorowicz-Hellman, Maria Wichowa, Michał Straszewicz) oraz zamieszczono przegląd zawartości kolekcji Skokloster (Alina Nowicka-Jeżowa, Maria Wichowa, Michał Straszewicz).

Kolejne tomy zawierają edycje szczególnie interesujących tekstów, odnalezionych podczas kweryndy w Riksarkivet. Są to: w tomie II – edycja utworów Jana Kunowskiego, dotyczących walk o Smoleńsk, opracowana przez Martę M. Kacprzak (*Sprawa smoleńska. Z literatury okolicznościowej pierwszej połowy XVII wieku*); w tomie III – *Pamiętka rycerstwa sarmackiego i senatorów Obojga Narodów przy żalostnej śmierci Jana Karola Chodkiewicza*, edycja przygotowana przez Dariusza Chemperka; w tomie IV – *Diariusz drogi spisanej i różnych przypadków pociesznych żalostnych prowadząc córkę Jerzego Mniszka, Marynę, Dymitrowi Iwanowiczowi w roku 1606* Stanisława Niemojewskiego w opracowaniu Romana Krzywego.

Ze względu na rozległość problematyki omówimy ogólnie zawartość poszczególnych tomów, skupiając się na wybranych, szczególnie interesujących kwestiach historycznoliterackich oraz edytorskich, inne zaś tylko zasygnalizujemy.

Tom pierwszy, będący w zamyśle jego autorów „sprawozdaniem z podróży naukowej”, kontynuującym godny naśladowania, acz zapomniany dziś obyczaj dawnych badaczy (m.in. Aleksandra Brücknera i Jana Łosia), zawiera relację Aliny Nowickiej-Jeżowej z kweryndy sztokholmskich, uzupełnioną przez studia Ewy Teodorowicz-Hellman i poszerzoną o ustalenia poczynione w Polsce przez Marię Wichową i Michała Straszewicza.

W rozdziale *Z historii i współczesności zbioru Skoklostersamlingen* Ewa Teodorowicz-Hellman przedstawia kolejno: historię Riksarkivet, zawartość przechowanych tam polskich zbiorów archiwalnych oraz historię poloników. Zwraca tu uwagę szczególnie dbałość o porządek danych – informacje są przedstawiane w następującej kolejności: nazwa archiwum, rodzaj zawartych w nim materiałów, dane chronologiczne (lata, których dokumenty dotyczą lub w których powstały); wykaz inwentarzy i katalogów, książkowych i komputerowych, w których można znaleźć opis tych źródeł. Kolekcja Skoklostersamlingen, jako szczególnie bogata i interesująca, jest omówiona szczegółowo w następnym podrozdziale. W ostatniej części studium autorka wyjaśnia, w jaki sposób polskie materiały rękopiśmienne oraz druki szesnasto- i siedemnastowieczne trafiły do Szwecji (były to głównie rabunki starannie zaplanowane, których celem było nie tylko wzbogacanie szwedzkich bibliotek, lecz także gromadzenie wiedzy na temat Polski jako kraju objętego planami ekspansji szwedzkiej). Autorka przedstawia również przebieg starań polskich władców i magnatów: Jana III Sobieskiego, Stanisława Augusta Poniatowskiego, Adama Czartoryskiego o odzyskanie poloników, a także omawia wyniki polskich i zagranicznych ekspedycji naukowych do Szwecji. Zwraca przy tym uwagę na różnice między polską i szwedzką definicją pojęcia „polonika”. Nazwą

tą objęte są w zbiorach sztokholmskich nie tylko kolekcje dokumentów polskich, lecz również zbiór *Diplomatica*, obejmujący dokumenty dotyczące stosunków polsko-szwedzkich.

Rozdział kolejny omawianego tomu, *Bibliografia prac na temat poloników szwedzkich*, opracowana przez Teodorowicz-Hellman, Wichową i Straszewicza, ujmuje najważniejsze prace na temat rękopisów z zamku Skokloster, przechowywanych w Riksarkivet oraz na temat innych zbiorów poloników w Szwecji. Wykaz obejmuje ponad sto opracowań, wśród których znajdujemy zarówno rękopisy (np. katalog sporządzony przez Jana Albertrandiego), książki wydane w XIX i XX wieku w Polsce i za granicą (w Szwecji, Rosji), jak również najnowsze opracowania udostępnione w formie elektronicznej.

Ostatnia część książki to *Przegląd zawartości kolekcji Skokloster. Rękopisy E 8596–8608, E 8610 (1–2)*, opracowany przez Nowicką-Jeżową, Wichową i Straszewicza. Opis każdego z piętnastu kodeksów rękopiśmiennych obejmuje nazwę i sygnaturę (obecną i dawną) rękopisu, sygnaturę mikrofilmu (jeśli istnieje), opis rękopisu, ogólną charakterystykę oraz szczegółową analizę zawartości źródła (z określeniem tematyki i formy poszczególnych elementów). *Przegląd...* daje zatem pełny obraz zawartości kolekcji Skokloster. Sporządzony z wielką starannością, przedstawia dużą wartość naukową. Zawarte w nim informacje źródłowe, bibliograficzne i historyczne stanowią cenną pomoc dla historyka literatury. Jest to obecnie najpełniejsze kompendium wiedzy na temat poloników w Riksarkivet.

Trzy pozostałe tomy to, jak wspomniano, edycje interesujących utworów, wybranych spośród poloników przechowywanych w Sztokholmie. Wszystkie zostały poprzedzone wstępami, w których przedstawiono tło historyczne zdarzeń opisanych w utworach, problematykę tekstów, tradycję literacką, z której czerpali autorzy oraz formę literacką dzieł.

Tom II, *Sprawa smoleńska. Z literatury okolicznościowej pierwszej połowy XVII wieku*, opracowany przez Martę M. Kacprzak, zawiera utwory bądź fragmenty pióra Jana Kunowskiego. Ukazują one dzieje Smoleńska i potwierdzają jego znaczenie strategiczne i społeczno-ekonomiczne w dziejach Rzeczypospolitej, o czym autorka pisze obszernie w przedmowie. Jak słusznie zauważa Marta Kacprzak, Smoleńsk jest zarówno tematem, jak i bohaterem tych utworów, i nierzadko podlega w nich idealizacji, a nawet sakralizacji. Cenne są ustalenia badaczki, dotyczące atrybucji zbioru. Na okładce rękopisu pojawił się – zapewne w wyniku pomyłki archiwisty porządkującego kolekcję – zapis sugerujący, że autorem zbioru jest Jan Wituski. W notatce tej znalazło się jeszcze kilka innych nieścisłości, które autorka koryguje. Wynikiem jej studiów są ustalenia, że autorem zespołu utworów o Smoleńsku (nie zaś jednego) jest Jan Kunowski (nie Wituski); że są one dedykowane Krzysztofowi Gosiewskiemu (nie zaś Aleksandrowi, któremu przypisano jeden poemat, potraktowany mylnie na karcie tytułowej jako całościwa zawartość rękopisu), a ponadto wydarzenia opisane w utworze rozgrywały się w latach 1613–1616 (nie zaś w 1617).

Tom III to edycja *Pamiętki rycerstwa sarmackiego i senatorów Obojga Narodów przy żalostnej śmierci Jana Karola Chodkiewicza Wojciecha «...»skiego (zwanego dalej Anonimem)*, przygotowana przez Dariusza Chemperka. Jak słusznie zauważa badacz, utwór ten ma nie tylko charakter okolicznościowy, lecz ujawnia mechanizmy funkcjonowania Rzeczypospolitej i odzwierciedla cechy kultury i mentalności szlacheckiej (m.in. demokratyzację idei heroicznej śmierci za ojczyznę, wyrażającą się w stylizacjach zwykłych szlachciców poległych za ojczyznę na antycznego bohatera czy żołnierza Chrystusowego). Jest również świadectwem narodzin legendy Chodkiewicza.

Tekst *Pamiętki...* został usytuowany na tle tradycji literackiej. Wskazane zostały elementy epiki rycerskiej, cechy epicedialne części 3 poematu – lamentu nad Chodkiewiczem oraz zarysy *icones* i kierunek ewolucji tego gatunku.

Jak dowodzi autor, Anonim włączył do swojego tekstu około pięćset z liczącego osiemset wersów utworu Piotra Napolskiego *Krwawy Mars narodu sarmackiego...* Proceder ten przejawia celowość i metodyczność. Świadczą o niej poprawki błędów drukarskich niestarannego wydania *Krwawego Marsa...*, usuwanie lipometrii, przekształcenia treściowe mające na celu przystosowanie tekstu do idei własnego dzieła, uspojnienie przejmowanego tekstu oraz widoczny w planie inwencyjno-kompozycyjnym zamysł całościowego układu kształtowanego w ten sposób utworu. Dlatego wydaje się, że relację między tymi tekstami można rozważać także w aspekcie parafrazy.

Tom IV to edycja *Diariusza drogi spisanej i różnych przypadków pociesznych żalonych prowadząc córkę Jerzego Mniszka, Marynę, Dymitrowi Iwanowiczowi w roku 1606* autorstwa Stanisława Niemojewskiego w opracowaniu Romana Krzywego. Badacz z temperamentem nakreślił tło historyczne zdarzeń, które zostały opisane w *Diariuszu*. We wstępie zawarł też ważne informacje na temat przypuszczalnej genezy oraz etapów postawiania tekstu: utwór był przynajmniej dwukrotnie redagowany tak, by z typowego diariusza przekształcić się w pamiętnik, przypominający też pod pewnymi względami sylwę szlachecką. Jawi się więc jako świadek kształtowania się tradycji pamiętnika. Roman Krzywy stara się – o ile to możliwe – ustalić, czy pewne konstatacje Niemojewskiego wynikają z autopsji, czy też zostały zaczerpnięte z wcześniejszych lektur. Śledzi jednak przede wszystkim zainteresowania Niemojewskiego, a także sposób, w jaki przygląda się on obcej kulturze, kryteria, wedle jakich kształtuje opozycje swój–obcy oraz strategię, jaką stosuje autor gdy – w konfrontacji z kulturą polską – przeprowadza krytykę Rosjan jako barbarzyńców.

Na osobną uwagę zasługuje również sam kształt omówionych wyżej edycji. Jak przystało na edycje krytyczne, zawierają one wprowadzenie do lektury, zasady transkrypcji, opis źródeł, objaśnienia, słowniki wyrazów archaicznych. Edycje zostały ponadto opatrzone indeksami osób (zob. tomiki III i IV), indeksem geograficznym (tom IV), słownikiem postaci i miejsc mitologicznych (tom III), wyborem bibliografii (tom II). W edycji Romana Krzywego *Objaśnienia* znalazły się pod tekstem, co ułatwia korzystanie z nich. Pewnym dysonansem jest natomiast nieco inny układ każdej z książek stanowiących serię (np. tylko w edycji Krzywego *Wprowadzenie do lektury* zostało rozczłonkowane na czytelne podrozdziały, znalazły się w nim jednak także *Opis źródeł i Zasady transkrypcji*, podczas gdy w pozostałych tomach *Zasady transkrypcji* zostały wydzielone jako osobne rozdziały, zaś opisy źródeł znalazły się we *Wprowadzeniu*). Oczywiście, różnice te są w pewnej mierze wynikiem swoistości wydawanych utworów, które domagają się nieco odmiennego potraktowania, wynikają jednak przede wszystkim z decyzji edytorów. Pełne ujednoczenie reguł z pewnością jednak podniosłoby walory serii. Warto dodać, że słowniki wyrazów archaicznych zostały opracowane z wielką starannością (w edycji Marty Kacprzak słownik wzbogacono o wyrazy trudniejsze i terminy wojskowe), szkoda natomiast, że nie podają one lokalizacji słów w tekście; umożliwiłoby to szybkie odszukanie słowa i osadzenie go w kontekście – rzecz cenna dla przyszłych wydawców.

Czterotomowa publikacja realizuje w pełni założenia jego autorów. Kieruje uwagę badaczy literatury staropolskiej na polonika ze zbiorów Skokloster, przechowywane w Riksarkivet. Stanowi jednocześnie zaproszenie do dalszych badań: zarówno do kwerend w bibliotekach szwedzkich, które przyniosłyby kolejne edycje, jak również do studiów nad wydanymi już tekstami. Niezaprzeczalna i trwała jest również wartość dokumentacyjna omawianych tomów, szczególnie unikatowa bibliografia dotycząca poloników szwedzkich oraz szczegółowy przegląd zawartości manuskryptów.

Owocem tej inicjatywy badawczej jest również wpisanie materiałów z Riksarkivet w obraz literatury polskiego baroku oraz udostępnienie czytelnikowi najbardziej interesujących utworów. Teksty te, na nowo powołane do życia i włączone do studiów polonistycznych, mogą nareszcie przemówić do czytelnika głosem sarmackiego baroku.

Warto też dodać, że badania nad polonikami w Szwecji są kontynuowane. W ramach projektu „Kultura polskiego baroku w Europie XVII wieku”, kierowanego przez Alinę Nowicką-Jeżową, odbyła się konferencja naukowa „Polonika w Riksarkivet w Sztokholmie”/Svensk-polsk Konferens „Polonica på Riksarkivet i Stockholm”, Slaviska Institutionen – Stockholms Universitet, 8–10 maja 2006. Jej pokłosiem jest dwujęzyczny (angielsko-polski) tom studiów *Polonica in the Swedish National Archives. The Skokloster Collection and Other Materiale* (Polonika w Archiwum Narodowym Szwecji. Kolekcja Skokloster i Extranea) pod redakcją Aliny Nowickiej-Jeżowej i Ewy Teodorowicz-Hellman (Warszawa 2007), zawierający artykuły badaczy różnych specjalności (literaturoznawców, kartografa, orientalisty, językoznawców, archiwistów) na temat tego zbioru, a także prace o materiałach źródłowych przechowywanych w innych archiwach szwedzkich oraz artykuł projektujący nowoczesne, elektroniczne publikacje XVI i XVII-wiecznych rękopisów i druków. Obecnie zaś pod kierownictwem Ewy Teodorowicz-Hellman i przy współpracy Aliny

Nowickiej-Jeżowej realizowany jest projekt „Polonica i *Skoklostersamlingen* på Skokloster slot” (Polonica z kolekcji *Skoklostersamlingen* w bibliotece Zamku Skokloster). Należy się więc spodziewać edycji kolejnych utworów i żywić nadzieję, że dalsze kwerendy w zbiorach szwedzkich przyniosą wiele cennych odkryć i dadzą odpowiedzi na liczne pytania dotyczące kultury sarmackiego baroku.

EWA ROT